

Villa Omval in Amsterdam

Reconstructie van een drama

Lydia Lansink

Inleiding

In de morgen van 5 februari 1997 werd de gekraakte Villa Omval, aan de Amstel in Amsterdam, door de politie ont-reuimd. Hoewel het pand zwaar was gebarricadeerd met sloop-hout en auto-onderdelen en de bewoners er met hun overalls en bivakmutsen gevaarlijk uitzagen, woedde geen 'stadsoor-log', zoals eerder het geval was geweest bij de ontmanteling van krakersbolwerken als de 'Grote Keijser', de 'Lucky Luijk' en de 'Vogelstruys'. Onmiddellijk na de ontruiming werd de monumentale villa zonder pardon met de grond ge-lijk gemaakt. Aan het gebeuren gingen vijf woelige jaren vooraf waarin de bewoners leefden tussen hoop en vrees en er keer op keer in slaagden op grond van onder andere de Monumentenwet 1988, de Algemene Wet Bestuursrecht, de Huisvestingswet, de Woningwet en de plaatselijke Bouwver-ordening, uitstel van executie te forceren, tot immense erger-nis van de eigenaar Stadsdeel Watergraafsmeer en de aspi-rant-koper Delva 12 BV, een poot van verzekeringsmaat-schappij Delta Lloyd.

Hoewel ik een hekel heb aan het schrijven van ego-docu-menten, is het onvermijdelijk bepaalde passages in de ik-vorm te formuleren, namelijk als het gaat om ontwikkelingen waar ik letterlijk en figuurlijk 'met de neus bovenop' heb ge-staan. In het hierna volgende wordt een poging gedaan tot re-constructie van een drama aan de Amstel.

'Half elf, Blookertijd'

De villa dankte haar omineuze naam indirect aan het oud-Ne-derlandse woord 'omval', dat 'scherpe bocht' betekent.¹ Het oorspronkelijke eiland tussen Weespertrekvaart en Amstel waarop het huis, aan het straatje genaamd Omval (op nr. 45) was gesitueerd, stak diep de rivier in. Door zijn bijzondere ligging en betrekkelijke isolement heeft het gebied altijd een speciaal karakter gehad, aantrekkelijk voor kunstenaars en dagjesmensen. Later, toen zich er steeds meer industrie ves-tigde, bouwden de eigenaren en directeurs van de fabrieken hun villa's en huizen aan de waterkant.

Rembrandt tekende de Omval toen daar alleen nog kleine huisjes en een molen stonden. Dit feit wordt met groot gevoel voor historie gememoreerd door de naam van het thans ter plaatse aanwezige hoogste gebouw van Amsterdam, de 'Rembrandt Tower'. Reynier Vinkeles gaf de toestand weer

van omstreeks 1800, met als dominerend element het grote Huis De Omval.

De Omval diende ook als jaagpad, ten behoeve van de trek- of jaagschuiten die diensten op Weesp, Muiden, Mui-derberg, Naarden, Bussum en verder het Gooi in verzorgden.

In de negentiende eeuw – de Omval maakte toen nog deel uit van Ouder-Amstel en zou pas in 1921 door Amsterdam worden geannexeerd – was in het gebied een bonte verzame-ling te vinden van bedrijven en bedrijfjes, onder meer een emmertjesfabriek, de kuiperij van A. Janus, de scheepswerf van Gouwrok, de houtskoolbrikettenfabriek van Rijnders, de houtwerf van Kuhn, een poetsdoekenfabriek, een huidenzou-terij, de mandenmakerij van Westerhof en een ijzergieterij. Van grotere omvang waren Bertels' Oliefabrieken, Blooker's Cacao ('Half elf, Blookertijd') en het complex van de conser-venfabriek Puralimento, Omval 3-9, in 1910 ontworpen door H. Elte.

Later waren in deze laatste, Berlagiaanse gebouwen een sacharinefabriek, een stofzuigerfabriek (Efa Produkta) en schoensmeerproducent Erdal ondergebracht, in een nog later stadium magazijnen en dienstwoningen van het departement van defensie en tenslotte de PTT. Volgens een bericht in *Het Leven* stond in 1919 op Omval-Jaagpad 87 Betonijzerbouw De Amstel, de opvolger van de Nederlandsche Maatschappij voor Monierwerken De Amstel; de eigenaar was W.J. Schui-temaker.² Behalve bedrijfsgebouwen en villa's ('buitenplaat-sen') stonden aan de Omval uiteraard ook arbeiderswoni-ngen, onder andere op de nummers 35-41. Daarnaast bevond zich vroeger een posthuis voor de veldwachter annex brand-spuithuis (met materiaal voor het redden van drenkelingen en een doods-kist voor het geval de hulp te laat kwam). Het wonen op het (schier)eiland werd enigszins bemoeilijkt door het – tot 1921 – ontbreken van waterleiding en riolering en door een zeer spaarzame verlichting (die bij volle maan altijd werd uitgezet, ook al was het zwaar bewolkt!). Daar stond te-genover dat de Amstel nog helder was en volop gelegenheid bood tot (illegaal) zwemmen, vissen en het doen van de was. Trefpunt ter plaatse van café De Kleine Haven, dat ook gefre-quenteed werd door wandelaars en schippers. Beschrijvin-gen en oude foto's van de Omval geven een beeld van een schilderachtig geheel met een grote nostalgiewaarde, als ge-tuigenis van de maatschappij (en het huishouden) in die tijd. Het moet er ook verrukkelijk hebben geroken!

De villa's die traditiegetrouw aan de Amstel en de Wees-

Afb. 1. Villa Omval, voorgevel met gestut dak, 1992. Foto: Ernest Annyas, Amsterdam.

perrekvaart werden gebouwd, gaven de Omval onmiskenbaar allure; ze zijn alle gesloopt.

Maschmeijer Aromatics

Een bedrijf dat het lang op de Omval heeft uitgehouden was de Chemische Fabriek van Grondstoffen voor Parfumerieën en Toiletzeep van A.J.H. (August) Maschmeijer, in de jaren zestig Maschmeijer Aromatics genaamd. Het complex, op het adres Omval 65-81, werd overgenomen door de firma Quest en is uiteindelijk eveneens afgebroken.

Maschmeijer stichtte zijn bedrijf in 1899 aan de overkant van het IJ en verplaatste het in 1903 naar de Omval. Hij was een pionier op het gebied van smaak- en geurstoffen en fabriceerde als één der eersten kunstmatige muskus. Volgens het in memoriam in de Nieuwe Rotterdamsche Courant bij zijn overlijden in 1936, waren zijn producten over de hele wereld bekend.³ Aanvankelijk woonde het gezin Maschmeijer, sa-

men met de familie Kous, in de dubbele villa Omval 29-31, gebouwd in neo-renaissance-stijl. Omstreeks 1921 werd aan de architect Joseph Herman, woonachtig aan de Ruysdaelkade 23, opdracht verstrekt voor het ontwerpen van een nieuwe villa aan de Omval en het Jaagpad te Ouder-Amstel. De eerste bouwtekeningen dateren van augustus 1921 en op 13 september 1923 begon men met de bouw. De betonijzerwerken werden uitgevoerd door de nabijgelegen fabriek De Amstel. De nummerbeschikking dateert van 10 maart 1924.⁴

Rechts van de hoofdingang van de villa bevond zich een steen met het opschrift 'Eerstesteenlegging, 12 september 1923. Antoinette Ibolya Aranka Maschmeijer'. In een interview in *Ons Amsterdam* met twee inmiddels hoogbejaarde zusters Maschmeijer, kort na de sloop van de villa, verklaarde Lucie Batteram-Maschmeijer (te Montreux, 83): 'Villa Omval heette oorspronkelijk Villa Ibolya. Dat is Hongaars voor "viooltje". Mijn zusje Aranka, geboren in 1918, legde in september 1923 de eerste steen. Mijn vader deed in die jaren

goede zaken met Hongarije en dus moest de villa een Hongaarse naam hebben. Mijn zusje had die al (Aranka betekent "van goud") en mocht daarom de eerste steen leggen: rechts van de stoep, op borsthoogte'. De man van Aranka Ooms-Maschmeijer (te Deventer, 87) deed pogingen die steen als aandenken terug te krijgen. De familie woonde tot 1958 aan de Omval. De vijf zusjes hadden er een onbezorgde jeugd. Die stank? '(...) die gaf ons juist een vertrouwd idee'. En het gewelddadige einde van het huis? Aranka: 'Aan de ene kant vind ik het heel vreselijk, (...) maar als je vaak verhuist, leer je afscheid nemen. Het huis was mij heel dierbaar, maar uiteindelijk zijn familie en vrienden natuurlijk nog kostbaarder'.⁵

L.J. (Joseph) Herman

Joseph Herman (1862-1937) was een wat minder bekende Amsterdamse architect, die vooral rond de eeuwwisseling veel succes had met zijn fantasievolle ontwerpen en doorgaans rijk gedecoreerde gebouwen. Een grondig onderzoek naar zijn leven en werken is tot heden (nog) niet verricht. Momenteel zijn ongeveer twintig ontwerpen van zijn hand

Afb. 2. Achtergevel met dienstingang en schoorstenen.
Foto: Ernest Annyas, Amsterdam.

getraceerd, voor (deels gesloopte) nieuwbouw, verbouwingen en prijsvragen, alsmede enkele publicaties.⁶ In zijn jonge jaren won hij prijzen met inzendingen op prijsvragen van het Genootschap Architectura et Amicitia, onder meer voor een pompeus circus met 1500 zitplaatsen. Al deze ontwerpen vertonen een ambitieuze opzet en een rijke, zo niet overdadige versiering. De stijl is neo-klassicisme of neo-renaissance.⁷

Zijn vroegst bekende uitgevoerde werk is de verbouwing van de Continental Bodega, Kalverstraat 234 in Amsterdam, uit 1898 (thans onherkenbaar verbouwd), met een luxueus in Art Nouveau-trant uitgevoerde voorgevel.⁸ In 1899 vond de verbouwing plaats van de onderpui van wijnkoperij De Arend, Spuistraat 262 in Amsterdam, ook in Art Nouveau, met de toepassing van kunstsmeedwerk en een arend-motief in het bovenlicht.⁹ Uit 1901 dateren winkel en magazijn van Th. van Heemstede Obelt, pionier van de 'sanitary engineering', Rokin 44, met een kelder van gewapend beton.¹⁰ Bijzonder spectaculair is de dubbele, a-symmetrisch ontworpen villa Van Eeghenstraat 66-68 uit 1902, gesigneerd door de architect. Talrijke tegeltableaus (met onder andere grote maraboes) sieren de gevels en details zijn uitgevoerd in een voor Nederland zeldzaam zwierige Art Nouveau.¹¹ In 1901 volgde een dubbele villa aan de Koninginneweg 32-38/Koningslaan,¹² in 1902 de dubbele villa Koninginneweg 24-26, samen met Z. Deenik & Zoon,¹³ in 1903 het winkelhuis Leidsestraat 97/Lange Leidsedwarsstraat 9, waarvan de gevels, door financiële problemen behoorlijk moesten worden gewijzigd, waarna de uitvoering aan de aannemer (Z. Deenik & Zoon) werd overgelaten.¹⁴ Eveneens uit 1903 dateren de woonhuizen Jan Luijkenstraat 68-76, die een enorme variatie aan details en onderlinge verschillen te zien geven, terwijl ze samen een hechte stilistische eenheid vormen.¹⁵ Pas in de jaren 1912-1914 kwam, althans te oordelen naar de nu bekende gegevens, weer een belangrijk werk tot stand: de fabriek, voor de bewerking van edele metalen, met onder meer kantoor en laboratorium, voor de firma H. Drijfhout & Zoon. Nes 11-15. De Art Nouveau is inmiddels grotendeels verlaten ten gunste van de (in dit geval frivool opgevatte) traditionalistische 'um 1800'-trant, de voorgevel, uitgevoerd in hard- en zandsteen, vertoont klassicistische elementen zoals Ionische pilasters en guttae en wordt gesierd door vrouwenbustes met collier en diadeem.¹⁶ Verbouwingen waarbij Joseph Herman was betrokken vonden plaats in 1893 (Ferdinand Bolstraat 5), 1899 (Reguliersbreestraat 10), 1901 (Elandsstraat 19-21/Elandsgracht 12-14) en 1903 (Keizersgracht 657).¹⁷ Tussen 1903 en 1914 manifesteerde Joseph Herman zich nog enkele keren in de vakliteratuur, zij het niet meer als uitvoerend architect. In 1903 nam hij deel aan een tentoonstelling van bouwkunst¹⁸ In 1904 werd hij vermeld als de auteur van een platenboek 'Modern kunstsmeedwerk', uitgegeven door de Wed. J. Ahrend & Zoon.¹⁹ Bij dezelfde uitgeefster verscheen in 1904 een plaatwerk getiteld '12 Ontwerpen voor moderne villa's'. *De Opmerker* achtte de uitgave nogal bijzonder omdat een Nederlandse firma het had aangedurfd, in sterke concurrentie met de Duitse 'Sammelmappen' werk van een Nederlandse architect uit te geven.

Afb. 3. Vestibule en centrale hal. Foto: Ernest Amnyas, Amsterdam.

Uit het commentaar: 'Keurig uitgevoerd, op zwaar papier gedrukt, toont zij den heer Herman als iemand die door zijn wijze van teekenen ons Jan Springer in de herinnering brengt, wat zeker geen geringe verdienste is'. Menig architect wiens zaak meer bloeide door zijn orderportefeuille dan door zijn verbeelding kon, aldus *De Opmerker*, zijn gading vinden in het werk van de heer Herman.²⁰ Volgens een bericht in *De Bouwwereld* deed Herman in 1906 mee aan een prijsvraag voor een gemeentehuis in Zeist.²¹ Te oordelen naar de afbeelding van zijn ontwerp, was hij inmiddels overgeschakeld op een vrij sobere, Berlagiaanse trant. In 1907 en 1908 maakte hij deel uit van de redactie van het tijdschrift *Architectura*.²² Tenslotte diende hij in 1909 een prijsvraagontwerp in voor een Akademie van Beeldende Kunsten, opgebouwd uit paviljoens, onder andere gepubliceerd in het *Bouwkundig Weekblad*.²³ Harry Elte, architect van onder meer de synagoge aan het J. Obrechtplein in Amsterdam, enkele joodse ziekenhuizen en conservenfabriek Puralimento aan de Omval, was eind jaren negentig van de vorige eeuw werkzaam op het bureau van Herman. Elte overleed in 1944 in een concentratiekamp.²⁴

Joseph Herman stierf in 1937. J.P. Mieras nam het in me-

moriám in het *Bouwkundig Weekblad Architectura* voor zijn rekening. Hij schreef:

'Een karakteristiek persoon is uit het bouwkundige leven verdwenen. Hij was architect van nature. Welke loopbaan hij ook gekozen zou hebben, hij zou later toch architect zijn geworden. Zijn heele uiterlijk was type van den beoepsuitoefenaar en door de menging van zijn Hollandsche en Belgische allure trof hij vaak door een geste die aan het onvermengde landeigene hier vreemd was en die hem sympatiiek maakte. Maar buiten dat was architect Herman een joviaal en beminnelijk mensch die in zijn vriendenkring een middelpunt was. In zijn werk was hij in zijn hoogte-jaren zeer persoonlijk. Men herkent Hermans werken direct. Al het persoonlijke heeft in dezen indualistischen (sic) tijd zijn tijdelijk stempel. Maar het werk blijft de verdienste behouden boven de egale onpersoonlijke werken uit eigen tijd als voorbeelden van persoonlijk talent uit te blinken en in hun zwier iets te zeggen van de joviale natuur, die Josef (sic) Herman was. Hij was een harde werker en hij heeft veel geteekend. Hij ontwierp een studie voor een Academiegebouw en een plaatwerk over villa's en landhuizen.

Hij kwam meermalen bij me oploopen op het Bureau van den B.N.A. en liet dan altijd een blijmoedigen indruk achter. De laatste jaren zag ik hem niet meer. Hij had het lichamelijk moeilijk. Nu hoorden wij zijn overlijden. Aan Josef Herman zullen wij een goede herinnering behouden'.²⁵

De Villa Omval is gebouwd in 1923, tien jaar na de fabriek voor H. Drijfhout aan de Nes. De bouwstijlen verschillen aanzienlijk; overeenkomsten doen zich hoogstens voor in de symmetrische compositie en het rijk gedecoreerde interieur van beide panden. Gegevens over de activiteiten van Joseph Herman in de perioden tussen 1914 en 1923 en van 1923 tot zijn dood onbreken geheel.²⁶ Vastgesteld kan slechts worden dat hij, zoals vele andere architecten, achtereenvolgens ontwierp in een neo-klassicistische dan wel neo-rennaissance-stijl, Art Nouveau, een Berlagiaanse trant en een frivool getinte neo-klassicistische 'um 1800'-versie. Op zeker moment – zie de beschrijving van de Villa Omval – bekeerde hij zich tot een mengeling van plastisch expressionisme en Amsterdamse School, maar hoe en in welke fasen deze ontwikkeling zich voltrok is voorlopig een raadsel. Zeker is dat Herman, mogelijk in verband met zijn door Mieras aangeduide Belgische origine, een voorliefde had voor decoratie.

Korte beschrijving van de Villa Omval

De villa maakte de indruk te zijn opgetrokken in wit gepleisterd beton, maar bij nader inzien bleek alleen de bunkerachtige, onder het hele pand en gedeeltelijk boven het maaiveld gesitueerde kelder uit gewapend beton te zijn vervaardigd. Voor het overige is sprake van gepleisterde spouwmuuren in baksteen, met betonlateien boven ramen en deuren. De kelder, gefundeerd op betonpalen, was waarschijnlijk bedoeld om bij eventuele overstromingen – het huis lag immers vlak

Afb. 4. Trap met gebrandschilderd glas.
Foto: Ernest Annyas, Amsterdam.

bij de Amstel en de plaats waar de Weespertrekvaart in de rivier uitmondde – het ‘piano nobile’ droog te houden. De plattegrond was nagenoeg vierkant. Via een stoep met vijf treden betrad men de vestibule en vervolgens de centrale hal, vierkant, met afgeschuinde hoeken. Om deze hal waren de vertrekken gegroepeerd: een salon, een studeerkamer, een toilet, een naaikamer, een kinderkamer met vestiaire, een naar achteren uitgebouwde keuken, een bijkeuken met overdekte dienstingang, een eetkamer met buffetkast, een serre (waarboven een lantaarn) en een huiskamer met aangrenzend terras. Via een monumentale ‘keizerlijke trap’ (met één vlucht naar de overloop en twee vluchten naar de verdieping) bereikte men de boven gelegen vertrekken: zes slaapkamers, een logeerkamer, een badkamer, een toiletkamer en een WC en, aan de voorkant, het boudoir van mevrouw Maschmeijer, met een grandioos uitzicht over de Amstel vanuit de driehoekige erker. De kamers op de verdieping waren, zowel aan de voorkant als de achter- en zuidelijke zijkant, royaal voorzien van balkons.

Wat het exterieur betreft, viel in de eerste plaats de plastische vormgeving van de gevels op. Aan de voorkant ontstond door de combinatie van trapeziumvormige erkers met op de verdieping balkons (onder het brede overstek van het dak, zodat ze oogden als loggia’s), in de middenravee de luifel boven de hoofdentree, ondersteund door robuuste geknikte muurdammen/console en daarboven de driehoekige uitbouw met twee bovenlichten voor de vestibule en de twee vensters van voornoemd boudoir, een expressief ‘harmonica’-effect. Een dergelijk fenomeen deed zich met name ook voor aan de noordelijke zijgevel en dan in visuele relatie met de twee hoge, zich naar boven verjongende schoorstenen, die in verbinding stonden met de CV-ketel in de kelder. Het flauw hellende, met verglaasde rode kruispannen gedekte tentdak had een opgelichte dakvoet en stak ongeveer een meter buiten de ge-

velvlakken uit. Aan de onderzijde van de overstekken waren cassettes aangebracht en de op de vier dakschilden bevonden zich (drievoudige) dakkapellen.

Wat bouwstijl(en) betreft was de Villa Omval ‘hybride’, niet te voorzien van één etiket, maar wel in verband te brengen met bepaalde stromingen in de tijd van ontstaan. Onmiskenbaar aanwezig waren de ingrediënten scheepsarchitectuur, Amsterdamse School en Frank Lloyd Wright en wellicht speelden ook de hiervoor vermelde Oost-Europese contacten van de opdrachtgever een rol. Het oorspronkelijke ontwerp van Herman gaf een traditioneel beeld te zien: geen plastisch vormgegeven ingangspartij, maar een voordeur met rondboogomlijsting, in de geest van de villa die H. Elte in 1915 ontwierp op de hoek Honthorstraat/Jan Luykenstraat in Amsterdam.²⁷ De keuze voor een expressieve voorgevel, met in het midden een driehoekig element dat als een scheepsboeg naar voren sprong, gecombineerd met twee hoge schoorstenen aan de achterkant, zodat het geheel aan een stoomboot deed denken, lijkt ingegeven door de prominente situering van de villa op een scharnierpunt in de bocht van de Amstel. Bovendien is het huis ontstaan in een tijd waarin men gefascineerd was door technische vooruitgang en architecten vaak scheepsvormen, ronde ramen als patrijspoorten en scheepsrelingen, in hun ontwerpen verwerkten. Zo gaf J.F. Staal zijn villa De Bark in Park Meerwijk in Bergen (1916-1918) de vormen van een schip en refereerde W. Kromhout herhaaldelijk aan scheepsboegen en -masten, onder andere bij zijn kantoor voor de Scheepvaartvereniging Zuid in Rotterdam (1920-1922).²⁸ Invloed van de Amsterdamse School was duidelijk aanwezig in onder meer de laddervensters, het glas-inlood en het gebrandschilderde glas. De brede dakoverstekken en de luifels boven de hoofdentree en de dienstingang duiden op invloed van de Amerikaanse architect Frank Lloyd Wright, wiens werk in Nederland van grote betekenis is geweest, onder meer voor de architecten van (met name de latere fasen van) de Amsterdamse School. De wijze waarop bij de Villa Omval het dakoverstek de balkons een loggia-achtig karakter verleende, doet enigszins denken aan de villa’s die R. van ’t Hoff in de jaren 1915-1916 bouwde in Huis ter Heide. Het ‘Huis Verloop’ heeft eveneens een flauw hellend dak, het in beton uitgevoerde ‘Huis Henny’ is plat afgedekt.²⁹ Ze zijn in verband te brengen met het zogenaamde four-square house, het traditioneel landelijke woonhuistype in de Mid-west van de Verenigde staten, dat Wright en andere architecten van de Prairie School inspireerde.

Het interieur, dat qua variatie en kleurigheid contrasteerde met het vrij strakke, kubische karakter van het exterieur, bevatte veel waardevolle, nog vrijwel ongeschonden onderdelen. In de vestibule bevond zich een vloer van ‘gegolfd’ tegeltjes in rood, wit, grijs en zwart, terwijl de wanden grotendeels waren bekleed met verglaasde, gevlekte beige tegels, waarbij banen van diepzwarte tegels prachtig afstaken. In de middenvelden waren, gevat in zwart, verschillende (Amsterdamse) wapens aangebracht. In twee betegelde nissen in de zijwanden stonden nog de originele kloeke CV-radiatoren. De ‘huiskamer’ rechts van de entree was een klassicistische

stijlkamer, voorzien van Ionische pilasters (met cannelures en 'carotte'-vullingen), fraai lijstwerk en rozetten. De keuken bevond zich nagenoeg in originele staat, met inbegrip van het houtwerk van ramen en aanrechten, de wit betegelde wandkasten met (trapvormige) omlijstingen van grijze en zwarte verglaasde tegels, in Art Deco-stijl. In diverse gangen en verrekken lagen tegelvloeren met geometrische patronen, die het verloop van de gangen volgden. De trap had houten handlatten, gesneden trappalen en een hekwerk van brons in geometrisch motief. In een aantal ramen, bovenlichten en kastdeuren (onder meer in het boudoir) was het glas-in-lood gespaard gebleven; met name de drie gebrandschilderde glazen bovenaan de trap in de trant van de Amsterdamse School waren met hun intense, overwegend rode tinten, van een zeer hoge kwaliteit. De badkamer op de verdieping was betegeld in wit en beige en versierd met een band van zwarte verglaasde tegels, parelranden en een terugkerende afbeelding van een visje geflankeerd door olijfgroene en zwarte tegels. In de hele villa waren deuren, ramen, kasten en lambrizingen nog in opmerkelijke mate intact. De tijd leek er te hebben stilgestaan.

Blijf-van-mijn-lijf

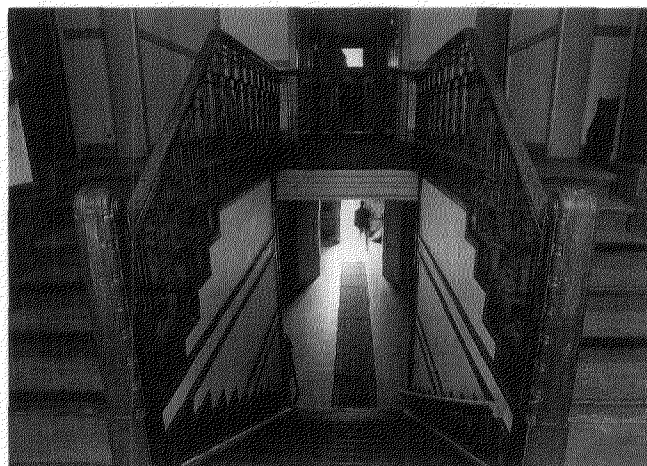
Zoals hierboven vermeld woonde de familie Maschmeijer tot 1958 in de Villa Omval. Op 26 september 1974 werd het pand aangekocht door de gemeente Amsterdam, die het vanaf 28 januari 1976 verhuurde aan de Stichting Blijf-van-mijn-lijf, nadat deze stichting de villa al enige tijd als 'vrouwenwegloophuis' in gebruik had genomen. Omstreeks 1977 zette de totale metamorfose van de Omval in; De Postbank/NMB en Delta Lloyd vestigden zich bij het Amstelstation.³⁰ De gemeente Amsterdam ontwikkelde samen met Delta Lloyd en Sedijko een stedenbouwkundig plan dat voorzag in circa 80.500 vierkante meter kantoorvloer, kantoorstorens van 130 meter hoogte en ongeveer 400 woningen. Op 4 juli 1989 werd de exploitatie-overeenkomst getekend. Tijdens de grootschalige sloop-, bodemsanerings- en bouwactiviteiten zou het gebied wat te onrustig worden voor een opvanghuis voor vrouwen en kinderen en op 31 december 1991 werd het huurcontract met de Stichting Blijf-van-mijn-lijf ontbonden. De bestemming van de Villa Omval werd gewijzigd in 'circa 2500 m² bruto kantoorvloeroppervlak met parkeerkelder, maximale hoogte 4 lagen', vastgelegd in het concept-bestemmingsplan. Delta Lloyd wierp zich op als koper, mits het perceel leeg zou worden opgeleverd. Het Dagelijks Bestuur van Stadsdeel Watergraafsmeer vroeg op 6 januari 1992 bij zichzelf een sloopvergunning aan, maar op Nieuwjaarsdag 1992 was de villa gekraakt en in gebruik genomen als woon- en werkruimte en opvanghuis voor vluchtelingen en asielzoekers, onder andere uit het voormalige Joegoslavië. Op 9 januari 1992 verzocht advocaat mr. J. Donk, namens de bewoners en bewoonsters en sympathiserende bureaus van Villa Omval het pand aan te wijzen als beschermd monument als bedoeld in Artikel 3 van de Monumentenwet 1988, vooruitlopend op het Monumenten Selectie Project (MSP) met betrekking tot

jongere bouwkunst uit de periode 1850-1940.³¹ Het raderwerk begon te draaien.

Tenminste van gemeentewege beschermen!

Stadsdeel Watergraafsmeer schakelde de Stichting (tegenwoordig N.V.) Amsterdams Monumenten Fonds in om een onderzoek te doen naar de mogelijkheden tot behoud en herbestemming van de Villa Omval. De Stichting beperkte zich niet tot bouwkundige opname en een kosten-baten-analyse, maar verdiepte zich ook in de cultuur- en kunsthistorische achtergronden, werd (anders dan de vertegenwoordigers van het Stadsdeel, aan wie de toegang werd ontzegd wegens 'belangenverstrengeling') door de krakers gastvrij, met fotograaf, ontvangen in het pand en ontdekte op de ontwerp- en bouwtekeningen de signatuur van Joseph Herman. Op 11 mei 1992 was het rapport klaar. De conclusie luidde dat het behoud van de villa wenselijk en mogelijk was; gewezen werd op de bijzondere locatie, het waardevolle ex- en interieur, de gunstige restauratieperspectieven vanwege de goede bouwkundige staat en de geringe aantasting en de financiële haalbaarheid van een andere functie. Hoewel de vraag naar de monumentale waarde – zoals het Stadsdeel later herhaaldelijk zou klagen – niet expliciet was gesteld, wees het AMF erop dat de villa was geselecteerd in het kader van het Monumenten Selectie Project (MSP) met betrekking tot jongere bouwkunst uit de periode 1850-1940 en 'tenminste van gemeentewege beschermd' diende te worden.³² Zodra de sloopvergunning was verleend, haastte het Stadsdeel zich het pand uit de selectie te doen verwijderen. Het liep voorlopig echter geen gevaar dankzij de voorbescherming die in januari 1992 intrad krachtens Artikel 5 van de Monumentenwet 1988.

De verplichte adviezen kwamen in april, mei en juni binnen. Het gemeentelijke Bureau Monumentenzorg liet bij schrijven van 7 april 1992 aan het Stadsdeel weten dat de villa ('ontworpen door Joseph Herman'), hoewel verwaarloosd,

Afb. 5. Twee vluchten van de trap naar de verdieping.
Foto: Ernest Annyas, Amsterdam.

in goede bouwkundige staat verkeerde. 'De villa, gelegen aan de Omval/Jaagpad Ouder-Amstel is van algemeen belang vanwege de architectuurhistorische waarde en de stedenbouwkundige waarde. (...) De architect is gezien de opdracht tot een goed resultaat gekomen. Gelegen op een markant punt in de bocht van de Amstel, is de situationele waarde aangetast door de bestaande nieuwbouw en de sloop van de villa ernaast. Op deze plaats aan de Amstel dient de open structuur gehandhaafd te blijven, zoals eerder aangegeven door de losse villabouw. Hierin vervult genoemd object alsnog een belangrijke functie. Het behoud van de villa ondersteunt de openheid in de richting van de Amstel. Het Bureau Monumentenzorg stelt voor genoemd object te plaatsen op de gemeentelijke monumentenlijst. In dit verband is het raadzaam om nog een nader advies te vragen aan de Amsterdamse Raad voor de Monumentenzorg'.

De Amsterdamse Raad voor de Monumentenzorg reageerde op 20 mei 1992, in een brief aan de Wethouder Wonen/Werken van het Stadsdeel. Het oordeel: 'Op grond van de architectuur-historische waarde wordt de villa door de ARM niet monumentwaardig geacht. De Raad adviseert dan ook om het pand niet op de gemeentelijke monumentenlijst te plaatsen. De stedenbouwkundig-historische waarde van de plek wordt wél onderkend: een zone van industriële activiteiten, daar waar de Weesper Trekvaart in de Amstel uitmondde. De villa, voorbeeld van een directie-woning bij de fabriek, is een van de laatste getuigenissen van de historie van de plek. Bovendien ligt zij op een unieke plaats in een bocht van de Amstel. De Raad pleit dan ook voor handhaving van de villa, bijvoorbeeld met een horecabestemming'.

Het advies van de Raad voor het Cultuurbeheer

Het advies van de toenmalige Raad voor het Cultuurbeheer (dat zwaar woog, aangezien de aanwijzing tot beschermd monument, in het kader van de decentralisatie van de monumentenzorg, de bevoegdheid van de rijksoverheid was gebleven, met een adviserende taak voor de lagere overheden) was het kortst. Op 19 juni 1992 schreef de Raad aan de Minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur: 'Met verwijzing naar uw bovenvermelde brief deelt de Raad voor het Cultuurbeheer u mee het uit 1923 daterende pand Omval 45 te Amsterdam, ook al wordt het gekenmerkt door een interessante betonconstructie, toch niet te beschouwen als een 'evident' monument, dat ten onrechte niet eerder onder de bescherming van de monumentenwet werd geplaatst. De vraag, of er voldoende aanleiding zou kunnen zijn dit pand van rijkswege te beschermen, ware te bezien in het kader van het Monumenten Selectie en Registratie Project, indien althans het pand op dat moment nog bestaat'.

Aan de formulering van dit advies was een al even oppervlakkige discussie in de Registratiecommissie voorafgegaan. Een integrale weergave (waarin de initialen van de sprekers zijn veranderd): 'Mevr. X is van oordeel, dat sprake is van een interessante betonconstructie. Dit soort constructies komt overigens meer voor. Het lijkt haar geen 'evident' monument,

maar van een bedreiging is zonder meer sprake. De heer IJ acht de aangeleverde informatie erg summier. Het huis doet denken aan het huis 'De Botervloot' in Den Haag van architect Jan Gratama. De omgeving, waarin het pand is gelegen, doet weinig florissant aan. De vergadering besluit niet tot plaatsing te adviseren'.³³

De werkelijke bouwmeester van de Villa Omval, de cultuurhistorische achtergrond en het interieur waren de commissie kennelijk onbekend. De genoemde architect, J. Gratama, genoot weliswaar faam, maar aan zijn naam is ook een negatieve connotatie verbonden, vanwege zijn houding in de Tweede Wereldoorlog.³⁴

Stadsdeel Watersgraafsmeer was uiteraard alleen gevoelig voor de passages in de adviezen waarin werd ontraden de Villa Omval op de rijks- dan wel de gemeentelijke monumentenlijst te plaatsen. Op 1 juli 1992 besloot de Stadsdeelraad, zich beroepend op de negatieve uitspraken van de gemeentelijke instanties, de Minister te adviseren de villa niet te beschermen. Behoud van het pand werd niet gewenst geacht in verband met de stedenbouwkundige ontwikkeling van het gebied en met de aanzienlijke negatieve financiële consequenties. De Minister wees, op 5 oktober 1992, het verzoek af het object, vooruitlopend op het MSP, te beschermen. In de bijlage bij het besluit werd weer gewag gemaakt van een 'witgepleisterde betonvilla' en 'het opmerkelijk materiaalgebruik – waarbij nader onderzoek mogelijk kan uitwijzen welk betonsysteem is toegepast en wie de architect was, mogelijk Jan Gratama (...)'. Vragen naar de bekende weg, gelet op de inhoud van het advies van het Bureau Monumentenzorg van 7 april 1992 en het rapport van het AMF van 11 mei 1992.

Aanwijzingsbeleid jongere bouwkunst

In de bijlage gaf de Minister tevens uitleg over het aanwijzingsbeleid inzake de aanwijzing van jongere bouwkunst. Dat bestond uit het vooralsnog afwijzen van incidentele verzoeken, tenzij sprake was van uitzonderingen, te weten:

- het object is zonder meer van rijksbelang.
- het object wordt op enigerlei wijze in zijn bestaan bedreigd en is van potentieel rijksbelang.
- het object betreft een beschermenswaardig onderdeel van een reeds voor het overige beschermd complex.
- het object behoort tot een groep monumenten waarover reeds voldoende inzicht bestaat'.

Naast het bepaalde in Artikel 1.1 Monumentenwet 1988 ('Van algemeen belang wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde') was een begrippenapparaat geïntroduceerd, waaraan actievoerend Nederland veel plezier zou beleven.

De krakers en hun advocaat kregen dertig dagen de tijd bezwaar tegen de beschikking te maken bij het Ministerie van WVC en grepen deze gelegenheid, op 2 november 1992, natuurlijk met beide handen aan, zich beroepend op de passages in de adviezen die pleitten voor behoud van de Villa Omval. Bijna een jaar later – al die tijd bleef de voorbescherming van kracht – kwam, op 12 oktober 1993, de beschikking van de

Afb. 6. Betegelde kasten in de keuken. Foto: Lydia Lansink, Rotterdam.

Minister binnen, die andermaal, conform het advies van de bewaarschriftencommissie Wet Arob van WVC, negatief was. De villa, met 'interessante betonconstructie', had 'ontegenzeggelijk een zekere betekenis', maar voldeed aan geen van de vier hierboven genoemde uitzonderingscriteria.

2 november 1993 tekenden advocaat Donk en de krakers beroep aan bij de Raad van State. Zij meenden dat de Minister onvoldoende rekening had gehouden met hun belangen (maar des te meer met die van het Stadsdeel) en dat de beschikking in strijd was met de regels en de doelstellingen van de Monumentenwet en de Wet Ruimtelijke Ordening en de daarop gebaseerde verordeningen. Voorts werd gewezen op de suggestie van de Raad voor het Cultuurbeheer de villa te beschermen in het kader van het Monumenten Selectie Project, begeleid door de opmerking 'indien het pand dan nog bestaat'. Van de gemeente Amsterdam viel op dat punt niets te verwachten.

De openbare vergadering van de Afdeling bestuursrecht-spraak van de Raad van State vond plaats in Den Haag, op 9 mei 1995, dus weer een hele tijd later. De Minister van WVC was inmiddels opgevolgd door de Staatssecretaris van OC&W. De vertrouwde tafereel ontrolden zich; het voor-overleg in de kantine onder het genot van een ontzettend goedkoop kopje koffie, het gezelschap op de eerste rijen in de zaal, met aan de ene kant de krakers, enkelen in bonte brei-sels en versleten leer, getooid met hanenkammen, dreadlocks en piercings, en aan de andere kant de tegenpartij, keurig in het pak. Het voor de zoveelste keer opdreunen van de 'vier criteria' door de woordvoerder van de Staatssecretaris.

De laatste ronde gaat in

Op 12 juni 1995 deed de Raad van State uitspraak. Verweer-der werd in het gelijk gesteld. De Raad achtte het gevoerde beleid met betrekking tot de jongere bouwkunst, met de daar-bij geldende uitzonderingsmogelijkheden, niet onredelijk en meende dat de Villa Omval op goede gronden niet voor aan-

wijzing als beschermd monument in aanmerking kwam, aan-gezien het object slechts lokale waarde had en niet zonder meer van rijksbelang, noch van potentieel rijksbelang was. Verder werd nog opgemerkt dat het Amsterdams Monumen-ten Fonds uitsluitend was gevraagd, zoals appellant ter zitting bevestigde, te adviseren omtrent plaatsing van het betrokken pand op de gemeentelijke monumentenlijst, waartoe appel-lant overigens nimmer een verzoek had gedaan.

Dezelfde Raad van State vernietigde eind juni wèl de sloopvergunning van/voor Stadsdeel Watergraafsmeer, op formele gronden; ten tijde van de verlening was de villa be-schermd en er was geen goedgekeurd nieuwbouwplan. De procedure met het oog op sloop werd door het Stadsdeel op-nieuw in gang gezet.

In oktober 1995 verenigden bewoners en sympathisanten van het monument zich in de organisatie Vrienden en vrien-dinnen van de Villa Omval (VVVO), die, als eerste activiteit, een fraaie folder in de omloop bracht. De traditie van de Open Dagen, voor omwonenden en andere belangstellenden, in het bijzonder de pers, werd voortgezet, soms bij barre kou-de, als in het hele huis maar één kachel brandde, de ruiten dik bedekt waren met ijsbloemen en de rondleiders klappertan-dend hun verhaal deden. Het enige dat de villa overeind hield was het ontbreken van effectieve vergunningen inzake wo-ningonttrekking en sloop.

Op 1 juni 1996 werd weer een Open Dag gehouden. Het Wijkopbouworgaan Watergraafsmeer deelde een boekje uit met een wandel- en fietstocht langs de zeer weinige monu-mentale gebouwen in het Stadsdeel, waaronder – o ironie – de Villa Omval.³⁵ Gestimuleerd door het mooie weer, de gro-te opkomst en de feestelijke stemming – een vluchteling trakteerde op taart omdat zij de A-status had gekregen en voor de externe medewerkers waren er een fles wijn en een Vlijtig Liesje – zetten de deelnemers aan de nazit in de tuin de kansen nog eens op een rij. De enigszins simplistische vraag werd gesteld waarom het Stadsdeel een vernietigde sloopvergunning gewoon weer bij zichzelf kon aanvragen. Zoiets moest toch ook mogelijk zijn ten aanzien van de mo-numentenstatus? Als het Stadsdeel nieuwe feiten mocht pre-senteren, stond het de bewoners van de Villa Omval vrij het-zelfde te doen en opnieuw een verzoek tot bescherming in te dienen, maar nu in het licht van de juiste en meer informatie, met name met betrekking tot de architect Joseph Herman en diens oeuvre, in juridische termen 'nova' geheten.

De VVVO en hun advocaat traden in contact met de stich-ting Ad rem monumentorum te Ohé en Laak, Limburg, opge-richt vanuit het Cuypersgenootschap om zonder winstoog-merk particulieren en overheid te adviseren en bij te staan bij cultuurbehoud in Nederland. Al op 5 juni 1996 ging de aan-vraag de deur uit. De consultant van de stichting Ad rem, me-vrouw dr. B.C.M. van Hellenberg Hubar beriep zich op de in-middels opnieuw verleende sloopvergunning voor de Villa Omval: 'Hierdoor is sprake van acute bedreiging door volle-dige vernietiging van een belangrijk gebouw uit het oeuvre van architect Joseph Herman (...) uit 1923, dat op deze ma-nier niet mee zal kunnen profiteren van de nieuwe inzichten

die op grond van het MSP momenteel ingang vinden of reeds hebben gevonden'.

Inmiddels waren ook op politiek niveau zorgen ontstaan over in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) opgespoorde en in het MSP geselecteerde objecten; wegens het ontbreken van rechtsgevolgen, met andere woorden het achterwege laten van de voorbescherming als bedoeld in Artikel 5 Monumentenwet 1988, dreigden veel potentiële monumenten voortijdig het loodje te leggen, ten gevolge van een 'gewone' sloopvergunning op grond van de Bouwverordening. Kamervragen in die zin werden gesteld door de CDA-ers P.A.L. Mulder-Van Dam en M. Beinema, op 8 december 1995. De Staatssecretaris zag, op 22 december 1995, geen aanleiding de koers te wijzigen.³⁶ Naar aanleiding van een artikel in verband met deze materie in het tijdschrift *Monumenten*, werd een commentaar gepubliceerd van het Hoofd Juridische Zaken van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Enkele passages: 'De conclusie dat bij de uitvoering van het MSP de bescherming en derhalve ook de toepassing van het vergunningenstelsel op grond van de Monumentenwet 1988 eerst ingaat na de uitvoering van het MRP (de Monumenten Registratie Procedure – LL) is juist. Vanwege het ontbreken van de z.g. voorbescherming kan het dan ook voorkomen dat voor bescherming geselecteerde monumenten in gevaar komen. Met het doel voor deze problematiek een oplossing te bieden, vraag ik uw aandacht voor het volgende. Indien en voor zover tijdens de uitvoering van het MSP blijkt dat een pand voor bescherming zal worden geselecteerd en het pand ofwel met sloop ofwel door een onverantwoorde wijziging wordt bedreigd, kan voor het object, los van het MSP-selectievoorstel voor een bepaalde gemeente, een verzoek om bescherming bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg worden ingediend. Een dergelijk verzoek zet het stelsel van voorbescherming in werking. Op deze wijze wordt voorkomen dat een bepaald object gevaar loopt en gewacht zou moeten worden op de uitvoering van het MSP en MRP met alle mogelijke gevolgen van dien. Een gemeentelijke bescherming is dan ook niet noodzakelijk'.³⁷ De hier geschetste gang van zaken heeft zich in feite voorgedaan bij de Villa Omval, maar tevens blijkt dat de door de RDMZ geboden 'oplossing' een doekje voor het bloeden is in situaties waarin de eigenaar van het MSP-object in kwestie, hier Stadsdeel Watergraafsmeer, in hoge mate financieel belang heeft bij sloop. Sinds de decentralisatie van de monumentenzorg, geregeld in de Monumentenwet 1988, moet een vergunning tot wijziging, afbraak of verwijdering van een beschermd monument, als bedoeld in Artikel 11, krachtens Artikel 12 worden aangevraagd bij Burgemeester en Wethouders.

Een statusloze villa in een failliet Stadsdeel

De overlevingskansen van de Villa Omval daalden even snel als het banksaldo van de eigenaar. 'Curatele dreigt voor De Meer' kopte het *Amsterdams Stadsblad* in juni 1996.³⁸ Het tekort bedroeg iets minder dan twee keer de f 2.300.000,- die Delta Lloyd voor de Villa Omval overhad³⁹ en dit besef blok-

keerde – hoe menselijk – versterkt door de diepgewortelde Amsterdamse krakers-fobie, volledig het cultuurhistorische geweten. Een verzoek tot plaatsing van het object op de gemeentelijke monumentenlijst was op 12 maart 1996 in beroep door het Stadsdeel afgewezen.

De stichting Ad rem monumentorum ontving even na 1 juli 1996 een reactie, namens de Staatssecretaris, van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, waarin werd gesteld dat in het verzoek van 5 juni 1996 geen nieuw gebleken feiten of veranderde omstandigheden werden vermeld. Op grond van Artikel 4.6 Algemene Wet Bestuursrecht kon, onder verwijzing naar de eerder genomen negatieve beschikking worden geconcludeerd dat de aanwezige architectuurhistorische waarden bescherming op grond van de Monumentenwet 1988, vooruitlopend op het Monumenten Selectie Programma (sic) niet rechtvaardigden.⁴⁰ Deze uitspraak was, naar de overtuiging van Ad rem monumentorum, iets te kort door de bocht. Op 6 augustus 1996 werd dan ook een bezwaarschrift aan de Staatssecretaris gericht. Het belangrijkste door de stichting aangevoerde bezwaar was, dat de beschikking was gepresenteerd alsof deze een besluit betrof ex Artikel 4.6 van de Algemene Wet Bestuursrecht, terwijl in feite de aanvraag van 5 juni 1996 niet in behandeling was genomen conform Artikel 3.3 van de Monumentenwet, hetgeen blijkens constante jurisprudentie wel had moeten gebeuren. Een mededeling als bedoeld in Artikel 3.3 was niet verzonden, zodat ook geen uitvoering was gegeven aan de Artikelen 3.4, 3.5 en 3.6. In dat laatste lid is de advisering door de Raad voor Cultuur vastgelegd. Voorts had, op grond van Artikel 4.7 van de Awb de stichting in de gelegenheid moeten worden gesteld haar zienswijzen naar voren te brengen. Wegens het op deze manier omzeilen van de voorbescherming ex Artikel 5 Monumentenwet 1988, zou de stichting genoodzaakt zijn buiten bezwaar en beroep om een apart verzoek om voorlopige voorziening in de te dienen bij de rechtbank in Roermond. Wederom wees de stichting op het feit dat bij de afweging in 1992/3 op rijksniveau van de verkeerde architect was uitge-

Afb. 7. Voormalige fabriek H. Drijfhout & Zoon, Nes 11-15, Amsterdam; Joseph Herman, 1912 (detail voorgevel).
Foto: Lydia Lansink, Rotterdam.

gaan, dat inmiddels meer bekend was over Joseph Herman en zijn oeuvre, alsmede over de (bouw)geschiedenis van de villa, nova die aanleiding gaven tot een hernieuwde advisering en besluitvorming. Bovendien was het MSP, ook in Amsterdam zo ver gevorderd, dat het mogelijk moest zijn op grond van voortschrijdende kennis en inzichten en van de bij het MSP gangbare wegingsfactoren een uitgekristalliseerd oordeel te geven over de waarde van de Villa Omval.⁴¹ Andere nova waren, aldus de stichting, het verwijderen van het pand uit het MSP Watergraafsmeer, hoewel de sloopvergunning door de Raad van State was vernietigd; door deze omissie op het bestuurlijke front was de villa 'statusloos' geworden. De Raad voor het Cultuurbeheer was inmiddels opgevolgd door de Raad voor Cultuur. Met nadruk werd gesteld dat het 'aangescherpte' aanwijzingsbeleid (zie noot 41 bij dit artikel) de toets der kritiek in het geheel niet kon doorstaan, doordat het uitgang van premissen die in strijd geacht konden worden met Artikel 1.1 Monumentenwet 1988. 'Het kan toch niet zo zijn', vroeg de stichting zich af, duidend op de grote verschillen die de uitvoering van het MSP qua tempo in de diverse delen van het land te zien gaf, 'dat in de ene helft van Nederland andere *'wegingsfactoren'* worden toegepast dan in de andere helft'.

Op 6 september 1996 ging een verzoek om voorlopige voorziening naar de rechtbank in Roermond. De stichting Ad rem monumentorum vroeg daarin de rechter de Staatssecretaris te gelasten alsnog de mededeling ex Artikel 3.3 Monumentenwet uit te doen gaan, waardoor de Villa Omval bescherming zou genieten gedurende de periode van bezwaar en beroep.

Inmiddels hadden voor de Commissie bezwaar en beroep van het Stadsdeel Watergraafsmeer twee hoorzittingen plaatsgevonden, inzake beroepen tegen woningonttrekking en sloop Omval 45, op 8 augustus 1996 en (omdat een aantal van de 120 appellanten de oproep te laat had ontvangen) nogmaals op 15 augustus 1996. Op dat moment was de villa in gebruik bij ongeveer 40 mensen, die zorg droegen voor vele activiteiten en faciliteiten, te weten een pottenbakkerij, ateliers voor beeldende kunstenaars, oefenruimte voor bandjes (ideaal gesitueerd in de kelder), een concert- en benefietruimte en een (bak)fietsenwerkplaats. Het Stadsdeel kreeg er flink van langs vanwege zijn verschillende petten en zijn halsstarrige en meedogenloze houding, temeer daar een woordvoerder van de projectontwikkelaars in een dagblad had laten weten dat sloop van de villa niet essentieel was voor het totale plan. De Commissie stelde vast dat de woningonttrekkingsvergunning van 14 mei 1996 op grond van diverse regelgeving, onder andere de Huisvestingswet en de Huisvestingsverordening, terecht was verleend. De sloopvergunning was verstrekt krachtens hoofdstuk 8 van de Bouwverordening. Bij de eerste sloopvergunning (die door de Raad van State was vernietigd) ontbraken toestemming voor woningonttrekking en een monumentensloopvergunning. Deze laatste was, wegens de niet-beschermde status van de villa, nu niet nodig en inmiddels was ook, op 13 oktober 1995, een bouw aanvraag ontvangen. Op 20 augustus 1996 nam het Stadsdeel Watergraafsmeer het advies van de Commissie onverkort over; alle bezwaren wer-

den ongegrond verklaard.⁴² Op 1 september 1996 moest het pand ontruimd worden opgeleverd. De Vrienden en vriendinnen van de Villa Omval riepen op 29 augustus alle sympathisanten op een nieuw beroep te ondersteunen, nu op grond van vermeende 'afhankelijkheid' van de Commissie bezwaar en beroep, die, zo had men geconstateerd, geheel uit ambtenaren dan wel werknemers van het Stadsdeel had bestaan.

De pers volgde de ontwikkelingen met grote aandacht. Naar aanleiding van het afgeven van de sloopvergunning stond in Het Parool van 12 juli 1996 een artikel met de titel 'Dorpsbestuur in zaken speelt rechter'. Max van Rooy schreef een buitengewoon deprimerend stukje in NRC Handelsblad van 31 augustus 1996. Het eindigde als volgt: 'Op deze ooit schilderachtige, letterlijk kostbare hoek aan de Amstel is geen plaats meer voor herinnering. Geschiedenis is te duur. Je ziet het voor je ogen gebeuren, langzaam maar dodelijk zeker wordt Villa Omval door de meedogenloze nieuwbouw het water van de Amstel ingeduwd'. Maar zover was het nog niet.

De zitting in Roermond

Op 18 september 1996 vond de zitting plaats in verband met het verzoek om voorlopige voorziening van de stichting Ad rem monumentorum. De zaal was zo goed als leeg. De krakers en hun raadsman waren niet uitgenodigd en ook niet aanwezig; Roermond was wat ver voor de smalle beurs. Aan de ene kant zat de 'partij', de gemeente Amsterdam, Stadsdeel Watergraafsmeer, geflankeerd door een jurist van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, aan de andere kant de verzoekster, mevrouw Van Hellenberg Hubar namens de stichting Ad rem monumentorum, gesecondeerd door ondergetekende, opgeroepen als getuige-deskundige, immers sinds 1992 bij de zaak betrokken als mede-auteur van het rapport van het Amsterdams Monumenten Fonds (en op 1 februari 1996 benoemd tot kroonlid, portefeuillehouder monumenten, van de Raad voor Cultuur).⁴³ De stichting Ad rem voerde de nova aan zoals hierboven omschreven. De RDMZ memoreerde onder andere dat bij de eerste aanvraag om aanwijzing de villa was getoetst aan het aanwijzingsbeleid van vóór 1992, dat door de Raad van State in een aantal gevallen als redelijk was bestempeld; er was dus niemand benadeeld. Over dit beleid 'bestond namelijk geen onduidelijkheid en dit beleid is dan ook blijven gelden'. De rechtbank in 's-Hertogenbosch had, in een andere zaak, overwogen dat het aanwijzingsbeleid van na 1992 niet leek te zijn doorgevoerd, maar mede omdat in die kwestie aan het beleid van na 1992 was getoetst werd de toen bestreden beschikking vernietigd.⁴⁴ Door de stichting was geen informatie verstrekt die niet reeds, zij het misschien in een andere vorm, voorhanden was. De onbekendheid met de architect was niet van overwegende invloed geweest op de besluitvorming. De belangen van de aanvrager dienden dan ook niet zwaarder te wegen dan die van de eigenaar en (sic) het Stadsdeel Watergraafsmeer.⁴⁵

De Arrondissementsrechtbank in Roermond deed op 27 september 1996 uitspraak. Uit de reeks door de stichting Ad

rem gepresenteerde nova, hadden kennelijk de gegevens omtrent de architect de meeste indruk gemaakt. De president achtte het 'niet onaannemelijk dat er sprake is van een relevant nieuw feit ten opzichte van de vorige aanvraag. Derhalve is de president van mening dat het bezwaarschrift van eiseres tegen de toepassing van artikel 4.6 van de Awb reële kans van slagen heeft'. Verweerder werd opgedragen over te gaan tot het doen van een adviesaanvraag ex Artikel 3.2 van de Monumentenwet 1988 met betrekking tot de aanvraag van verzoekster tot aanwijzing van het pand De Omval 45 als beschermd monument, met andere woorden, het Stadsdeel werd veroordeeld tot een tegennatuurlijke daad!

Einde voorstelling

Dat een groots tegenoffensief zou worden georganiseerd viel te verwachten. De coalitie Delva 12 BV, de Raad van de gemeente Amsterdam, het college van Burgemeester en Wethouders van de gemeente Amsterdam en de gemeente Amsterdam, werd als verzoekster aangemerkt in de zaak die op 28 oktober 1996 diende voor de Arrondissementsrechtbank in Roermond, met het oog op opheffing van de getroffen voorlopige voorziening. Delva 12 BV, wier belangen, naar eigen zeggen, in een eerder stadium geen enkele rol hadden gespeeld, had zich voorzien van de steun van juridisch zwaar gewicht prof. mr. N.S.J. Koeman van advocatenbureau Stibbe Simont Monahan Duhot te Amsterdam. Ondanks een stortvloed aan papier, pleitnotities, overwegingen, klachten (bijvoorbeeld over de krakers die 'in de afgelopen jaren ervan hebben blijk gegeven tal van procedures te benutten, uitsluitend teneinde hun (onrechtmatig) gebruik van het pand zo lang mogelijk te kunnen voortzetten')⁴⁶ en zijdelingse argumenten, werd de hele zaak toegespitst op één sofistiek probleem: was bekend wie de architect van de villa was, toen de besluitvorming plaatsvond? In feitelijke en logische zin moest deze vraag bevestigend worden beantwoord. Tijdens de zitting produceerde de gemachtigde van de Staatssecretaris een brief de dato 1 juli 1992, met bijlagen, van het Stadsdeel Watergraafsmeer, aan de Minister van WVC (overigens niet van tevoren ter kennis gebracht aan de stichting Ad rem), waarin vermeld stond dat Joseph Herman de architect van het pand Omval 45 was; een even eenvoudige als effectieve truc. Op 4 november 1996, wees de rechter de verzoeken van verzoeksters toe, voorbijgaand aan de vraag wat en door welke instantie in inhoudelijke zin met de informatie over de architect was gedaan.

Het blijft een feit dat een belangrijk advies, namelijk dat van de Raad voor het Cultuurbeheer, gebaseerd was op onjuiste en onvolledige gegevens. Het zou van 'fair play' hebben getuigd de zaak opnieuw voor te leggen aan het geëigende adviesorgaan van de Staatssecretaris, inmiddels de Raad voor Cultuur. Als het daar 'fout' was gegaan, had de gemeenschap tenminste in de betrekkelijke zekerheid kunnen leven dat de gevolgde procedures optimaal en correct waren verlopen. En in geval van een positief advies was een waardevol object wellicht voor stad en land behouden gebleven.⁴⁷

Op een zeer regenachtige najaarsavond kwam de directeur van het gemeentelijke Bureau Monumentenzorg in de villa op bezoek, om zelf het waardevolle interieur te bekijken en te beoordelen welke onderdelen eventueel vóór een onafwendbaar lijkende sloop in veiligheid gebracht konden worden. De kachel brandde, er was opgeruimd en de geur van zeepsop overstemde de kattenbakken. De prachtige gebrandschilderde ramen bovenaan de trap waren door de krakers tegen diefstal en vandalisme beschermd met een ijzerdraad-constructie.⁴⁸

Achterhoedegevechten

De aangekondigde zitting van de rechtbank in Roermond had in ieder geval één, voor de krakers, positief effect: de ontruiming van de villa werd uitgesteld. Tegen de dagvaarding tot ontruiming van de villa, de sloopvergunning, de afwijzing van de voorlopige voorziening in Roermond, het negatieve besluit ten aanzien van plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst, kortom alles wat, in combinatie met vermeende belangenverstrengeling wat de rol van het Stadsdeel betreft, voor bezwaar in aanmerking kwam, werd beroep aangetekend, bij de Arrondissementsrechtbank in Amsterdam en de Nationale Ombudsman.⁴⁹ In november en december 1996 en januari 1997 vonden verschillende zittingen plaats, laatstelijk een kort geding in Amsterdam op 29 januari 1997.⁵⁰ Toen ook dit in het nadeel van de verzoekers uitpakte, was het duidelijk: de Villa Omval was uitgedieft. 'Krakers willen hun Villa redden', luidde een kop in NRC Handelsblad van 28 januari 1997, maar niet tot iedere prijs. Ondanks veel 'opborrelende woede' wilden ze geweld voorkomen en ging hun eerste zorg uit naar de vluchtelingen, 'de mensen die het laagst aan de grond zitten'. Vele maanden na de ontruiming, op 18 augustus bedankten de Vrienden en vriendinnen van de Villa Omval de donateurs en andere sympathisanten voor hun steun. Nauwkeurig werd verslag gedaan van uitgaven en inkomsten. Het totale bedrag aan lasten was f 4.125,97, de baten bedroegen f 3.138,25; het tekort op de begroting was derhalve f 987,72. De 'gemeenschap' is ongetwijfeld duurder uit geweest.

Aangescherpt aanwijzingsbeleid en de nabije toekomst

In het aanwijzingsbeleid ten aanzien van jongere bouwkunst was, teneinde 'voldoende capaciteit bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg vrij te maken voor het MSP en MRP', eind 1996 weer een verandering opgetreden. Kennelijk noopte de 'zaak-Van Abbemuseum'⁵¹ tot het nog strakker aandraaien van de duimschroeven. Incidentele verzoeken van belanghebbenden, vooruitlopend op MSP/MRP werden wel in behandeling genomen, maar tot aanwijzing zou alleen worden overgegaan als aan de volgende twee voorwaarden was voldaan:

- er is sprake van een evident rijksbelang bij bescherming; en
- een bedreiging levert dringende redenen op voor de voorafgaande behandeling van het verzoek'.

De hierboven genoemde vier criteria waren dus vervangen door twee bijzonder scherpe eisen, zoals moge blijken uit de interpretatie: 'Met een evident rijksbelang (bij bescherming) wordt bedoeld dat het zonneklaar is dat het object een monumentale waarde heeft die bescherming op grond van de Monumentenwet 1988 rechtvaardigt. Dit houdt in dat het object binnen de nationale en internationale geschiedenis een bijzonder invloedrijke plaats inneemt of dat bij de bouw voor die tijd vernieuwende of bijzondere materialen zijn gebruikt waardoor het object kwaliteiten bezit die het er doen uitspringen. Daarnaast dient het te gaan om een concrete bedreiging. Dit houdt in dat ten aanzien van de bedreiging geen belemmeringen van wettelijke of andere aard aanwezig zijn'.⁵² Alleen de (inter)nationale avant-garde of in niet nader geëxpliciteerde 'bijzondere materialen' uitgevoerde objecten konden, mits acuut bedreigd, de toets der kritiek nog doorstaan. Wat de concrete bedreiging betreft, moest inderdaad sprake zijn van een situatie waarin, zoals bij de RDMZ werd uitgelegd, 'de bulldozer dampend voor de deur stond'. Wat monumenten van vóór 1850 betreft, diende het te gaan om objecten 'die in het verleden duidelijk over het hoofd zijn gezien, de zogenoemde 'vergeten' monumenten; dan wel die een beschermenswaardig onderdeel zijn van een reeds voor het overige, krachtens de Monumentenwet 1988, beschermd complex'. De circulaire gaf uiteraard aanleiding tot grappen over 'evident vergeten', 'zonneklaar over het hoofd geziene' en 'er bijzonder uitspringende' objecten, maar reduceert thans de destijds de door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg aanbevolen mogelijkheid,⁵³ waardevolle, bedreigde jongere bouwkunst bij voorrang te beschermen tot vrijwel nul. Belangrijke monumenten worden niet (of soms weer wel, ook daarvan bestaan voorbeelden) beschermd, terwijl duizenden mindere broeders die toevallig niet worden bedreigd, in de reguliere MSP/MRP-procedures, mits er geen 'verschillende zienswijzen' zijn, vrijwel automatisch worden doorgesluisd. Vergelijkingen met andere sectoren gaan meestal mank, maar toch: net zo min als het in het strafrecht en de gezondheidszorg acceptabel is dat een cellentekort respectievelijk een beddentekort ertoe leiden dat bij wijze van spreken alleen seriemoordenaars en terminale patiënten toegang tot de diverse voorzieningen krijgen (terwijl aan de andere kant – volkomen terecht – het fietsen zonder licht wordt bekeurd en stottertherapie in het ziekenfondspakket zit), gaat het in de monumentenzorg niet aan wegens capaciteitsproblemen van een Rijksdienst, bezijden het bepaalde in de Monumentenwet, eenzijdige afspraken te lanceren die de voorbescherming ex Artikel 5 Monumentenwet 1988 omzeilen en adviesorganen en bestuurders dwingen met verschillende maten te meten. Systemen die niet aan de burger zijn uit te leggen deugen niet; dat dienen ook rechters zich te realiseren.

MSP en MRP naderen hun voltooiing. De vraag is echter welk aanwijzingsbeleid tijdens de volgende grootscheepse operatie, de uitvoering van het Plan van Aanpak voor actualisering van de bestaande monumentenlijst, zal gelden. Het valt te verwachten dat ook dit project, waarbij duizenden objecten kritisch moeten worden gezien (bestaat het pand nog,

is het inmiddels een onderstuk of 'onherstelbaar gerestaureerd', voldoet het aan hedendaagse cultuur- en architectuurhistorische maatstaven?) en waarschijnlijk veel redengevende omschrijvingen, in feite juridische stukken (die vroeger niet zelden bestonden uit één regel, in de geest van 'groot gebouw in gotische stijl dienend tot museum'), moeten worden aangepast en uitgebreid, met alle administratieve consequenties van dien, veel van de capaciteit van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg zal vergen. Dit alles terzijde; de procedurele kwestie-Omval speelde zich af in de jaren 1992 tot en met 1996.

Dies irae

Op 5 februari 1997, in het begin van de middag, begaf ik mij naar het kantoor van Delta Lloyd, pal achter de Villa Omval. Puur toevallig had een mede-kroonlid van de Raad voor Cultuur tijdens een muzikaal feestje een directeur-vastgoed van de firma gesproken, die totaal onwetend bleek te zijn van de cultuurhistorische waarde van het pand, maar wel bereid bleek zich daarover te laten inlichten. Het Amsterdams Monumenten Fonds, opgericht vanuit de stichtingen tot behoud van de Vondelkerk en De Posthoornkerk en inmiddels uitgegroeid tot een Naamloze Vennootschap met een aanzienlijk bezit aan monumentaal vastgoed en interessante aandeelhouders, vanouds een 'fan' van de Villa Omval, had mij gemachtigd een – wellicht in combinatie met een rein geweten aantrekkelijk – bod op het pand te doen. De situatie achter het Amstelstation was betrekkelijk rustig: geen helikopters en de Villa Omval – eerste zorg – stond er nog. In het pand van Delta Lloyd heerste een nerveuze stemming; overal liep 'blauw' te prevelen in portofoons. Mijn gesprekspartner was nog even bezig en terwijl ik, op de bovenste verdieping op hem wachtte, klonk plotseling de kreet 'het dak gaat eraf!' Iedereen – ook ik – rende naar de achterkant van het gebouw en zag het gebeuren: een grijper beet zich vast in de kap van de villa en reet het pand aan stukken; daar gingen de badkamer met de visjes-tegels, de trappartij, de authentieke keuken, de klassicistische huiskamer met de Ionische pilasters en de betegelde vestibule. Het zag er niet naar uit dat enige moeite was gedaan onderdelen voor het nageslacht te bewaren.⁵⁴ De inmiddels gearriveerde directeur-vastgoed kon ik slechts aanraden de telefoon te pakken en het raderwerk stil te zetten, maar hij had, zei hij, geen enkele zeggenschap in deze, aangezien het Stadsdeel Watergraafsmeer nog steeds eigenaar was en het perceel per se leeg wilde opleveren, in panische angst voor nieuwe krakers. Na een babbeltje over de activiteiten en de prestigieuze presentatie-map van het Amsterdams Monumenten Fonds – vóór alles cool, calm, collected – ging de mater dolorosa huiswaarts, een ervaring rijker, een illusie armer.

Conclusie

Een mooie en interessante villa, die normaal gesproken moeiteloos het Monumenten Selectie Project en de Monumenten

Registratie Procedure zou zijn gepasseerd, is ten onder gegaan aan een fatale samenloop van omstandigheden. Dominante factoren zijn ongetwijfeld geweest het feit dat Stadsdeel Watergraafsmeer eigenaar van het pand was en dat het bovendien zwaar 'rood' stond, dus absoluut niet zat te wachten op positieve adviezen ten aanzien van behoud. Tot overmaat van ramp was de Omval gekraakt en dan slaan in Amsterdam gewoonlijk alle stoppen door. Slordige en inconsistente adviezen, het toepassen van aanwijzingscriteria bezijden de formulering in de Monumentenwet 1988 en het lage tempo waarin het MSP in delen van Amsterdam wordt uitgevoerd, deden de rest. Nu het te laat is klinken geluiden van spijt, maar het valt te betwijfelen of de verantwoordelijke instanties werkelijk iets hebben geleerd van dit drama en herhalingsactief willen voorkomen.

Noten

- 1 Gegevens over de geschiedenis van de Omval ontleend aan: M.A. van Isveldt, De Omval was een belangrijke uithoek vol (eigen) leven, in: *Ons Amsterdam*, jrg. 33, nr. 3, 1981, pp. 88-90 en jrg. 33, nr. 4, 1981, pp. 123-125; *Heemschut*, jrg. 53, nr. 11, 1976, p. 226.
- 2 Zie: *Het Leven*, 1919, p. 299.
- 3 *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 9 december 1936.
- 4 Gegevens over de bouw ontleend aan *Advies inzake de Maschmeijervilla aan de Omval 45*, Bureau Monumentenzorg Amsterdam aan Stadsdeel Watergraafsmeer, 7 april 1992.
- 5 Zie: W. Ruijgrok en E. Slot, Strijd om Villa Omval is vergeefs. Requiem voor Villa Ibolya, in: *Ons Amsterdam*, jrg. 49, nr. 3, 1997, pp. 63-65.
- 6 In het kader van het project BONAS (Bibliografieën en Oeuvrelijsten van Nederlandse Architecten en Stedebouwkundigen) van het Nederlands Architectuurinstituut is een begin gemaakt met een onderzoek naar Joseph Herman (informatie verstrekt door mevr. dr. I. Pey en mevr. drs. M. Taverne). De digitale gegevens van de Gemeentelijke Archiefdienst in Amsterdam met betrekking tot het archief van de dienst Bouw- en Woningtoezicht reiken niet verder dan 1903. Voor het vervolg is men aangewezen op de archieven van de diverse stadsdelen; wat eventuele werken buiten Amsterdam betreft, kan wellicht de ODB (Objecten Data Bank) van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg uitkomst bieden.
- 7 Bekroond werden de ontwerpen voor een buitensociëteit in een stad met ongeveer 25.000 inwoners (1887, eerste prijs, zie: J. Schilt en J. van der Werf, *Genootschap Architectura et Amicitia*, Uitgeverij 010, Rotterdam 1992, p. 225; *De Bouwmeester*, III, 1887, p. 2, plaat 1), een café-restaurant (1888, tweede prijs, zie: J. Schilt en J. van der Werf, op. cit., p. 225; *De Bouwmeester*, IV, 1888, p. 3, prijsvraag 10 en 11), genoemd vast circus (1891, een eervol getuigschrift en een bedrag van f 100,-, zie: J. Schilt en J. van der Werf, op. cit., p. 225; *De Architect*, II, 1891, pp. 3 en 4, platen 54-56). De façade van een herenhuis aan een groot plein in een hoofdstad (1885, zie: J. Schilt en J. van der Werf, op. cit., p. 225; *De Bouwmeester*, I, 1884/5, p. 3, prijsvraag 4) en een betimmering voor een biljartkamer (1891, zie: J. Schilt en J. van der Werf, op. cit., p. 225; *De Architect*, II, 1891, pp. 3 en 4, plaat 59) vielen niet in de prijzen.
- 8 Door J. Herman zelf gepubliceerd in: *Bouwkundig Tijdschrift*, Deel XVIII (Deel 44 der *Bouwkundige Bijdragen*), 1900, Pl. XV. Zie ook: H.J.F. de Roy van Zuydewijn, *Amsterdamse bouwkunst 1815-1940*, Amsterdam (1969), p. 114.
- 9 Gepubliceerd in: *Bouwkundig Weekblad*, 1899, nr. 25, p. 198.
- 10 Gepubliceerd in: *Bouwkundig Weekblad*, 1901, nr. 32, p. 297. In hetzelfde jaar ontwierp Herman voor Van Heemstede Obelt een magazijn aan de De Ruyterkade. Zie ook: De Roy van Zuydewijn, op. cit., p. 114.
- 11 Gepubliceerd in: *Bouwkundig Weekblad*, 1900, nr. 2, p. 15. Zie ook: De Roy van Zuydewijn, op. cit., p. 114; I. Haagsma, H. de Haan, A. de Haas en H.J. Schoo, *Amsterdamse gebouwen 1880-1980*, Utrecht/Antwerpen 1981, nr. 35.
- 12 Zie: *Bouwkundig Weekblad*, 1903, nr. 29, p. 308; De Roy van Zuydewijn, op. cit., p. 114.
- 13 Digitale gegevens Gemeentelijke Archiefdienst Amsterdam, BWT-archief 5221, dossiernr. 5069, volgnummers 1, 2 en 3.
- 14 *Bouwkundig Weekblad*, 1903, nr. 4, p. 31.
- 15 Digitale gegevens BWT-archief, Gemeentelijke Archiefdienst Amsterdam; Archief 5221, Dossiernr. 9291, volgnr. 3; I. Haagsma e.a., op. cit., nr. 31.
- 16 *Bouwkundig Weekblad*, 1914, nr. 21, pp. 253, 254; De Roy van Zuydewijn, op. cit., p. 114; I. Haagsma e.a., op. cit., p. 287. Het gebouw, met een fraaie hal, voorzien van een lambrizering van rood marmer en een binnenkap van lichtgeel gekleurd glas-in-lood, is tegenwoordig in gebruik als hotel. Evenals de villa Van Eeghenstraat 66-68, zal de voormalige fabriek van Drijfhout in het kader van de Monumenten Registratie Procedure (MRP) op de rijksmonumentenlijst worden geplaatst.
- 17 Digitale gegevens Gemeentelijke Archiefdienst Amsterdam, BWT-archief 5221.
- 18 *Bouwkundig Weekblad*, 1903, nr. 20, pp. 205, 206. Geëxposeerd werden de Continental Bodega, dubbele villa's aan het Willemspark en de Van Eeghenstraat, winkelhuizen aan het Rokin en de Leidsestraat, de ingang van de wijnkoperij in de Spuistraat en voorbeelden van smeedwerk (een uithangbord, deurhekken en lampen).
- 19 *De Bouwwereld*, 1904, nr. 2; de publicatie 'Modern kunstsmeedwerk' door J. Hermans, wordt vermeld in het Alfabetisch register, met een verwijzing naar pagina 16, waarop echter niets over het boek te vinden is. In de *Groslijst architecten, landschapsarchitecten, stedebouwkundigen 1790-1992*, Stichting BONAS, Rotterdam z.j., zijn, op p. 20, behalve Joseph Herman, Henri Hermans, ir. J.B. Hermans en Th. Hermans opgenomen. Gezien zijn eerder gebleken belangstelling voor smeedwerk (zie noot 18), lijkt het aannemelijk dat Joseph Herman inderdaad de auteur van 'Modern kunstsmeedwerk' was. De publicatie is (nog) niet getraceerd.
- 20 *De Opmerker*, 1904, nr. 16, p. 127. De publicatie is (nog) niet opgespoord.
- 21 *De Bouwwereld*, 1906, nr. 31, p. 243.
- 22 J. Schilt en J. van der Werf, op. cit., p. 233; Herman bevond zich in het illustere gezelschap van onder anderen H.P. Berlage, H.J.M. Walenkamp, W. Kromhout, A. Moen, A.A. Kok en L. Zwiers.
- 23 *Bouwkundig Weekblad*, 1910, nr. 12, pp. 139-140. Het ontwerp werd ook gepubliceerd in *De Bouwwereld en Architectura*.
- 24 G. Fanelli, *Moderne architectuur in Nederland 1900-1940*, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1978, p. 264.
- 25 J.P. Mieras, Josef Herman, in: *Bouwkundig Weekblad Architectura*, 1937, nr. 6, p. 57.
- 26 Zie noot 6.
- 27 Zie: *Advies Villa Maschmeijer, Omval 45*, Stichting Amsterdams Monumenten Fonds, Amsterdam, 11 mei 1992, p. 3; G. Fanelli, op. cit., p. 264.
- 28 Zie voor een beschouwing over scheepssymboliek in internationaal (Duits) verband: D. Nicolaisen, Das Chilehaus als Schiff. Zur Ideologie und Rezeption der Schiffssymbolik des Chilehauses, in: *Nader beschouwd. Een serie kunsthistorische opstellen aangeboden aan Pieter Singelenberg*. Onder redactie van Fransje Kuyvenhoven en Bert Treffers. Nijmegen 1986, pp. 159-171.
- 29 Zie: A. van der Woud, Variaties op een thema. 20 jaar belangstelling voor Frank Lloyd Wright, in: *Americana. Nederlandse architectuur 1880-1930*, catalogus tentoonstelling Rijksmuseum Kröller-Müller,

- Otterlo, 24-8 t/m 26-10 1975 (Amsterdam z.j.), pp. 28-40, i.h.b. pp. 28 en 29.
- 30 W. Ruigrok en E. Slot, op. cit., p. 63.
- 31 Brief van de stadsdeelraad van het Stadsdeel Watergraafsmeer aan de Minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, 1 juli 1992.
- 32 *Advies Villa Maschmeijer, Omval 45*, Stichting Amsterdams Monumenten Fonds, Opdrachtgever Stadsdeel Watergraafsmeer. Amsterdam, 11 mei 1992.
- 33 Raad voor het Cultuurbeheer, Afdeling III, de Rijkscommissie voor de Monumenten, Registratiecommissie, *Verslag van de 78e vergadering van de Registratiecommissie*, gehouden op vrijdag 8 mei 1992 te Zeist, agendapunt 5.9, p. 3.
- 34 Zie: G. Fanelli, op. cit., p. 272 (biografische gegevens Jan Gratama): '1945 Politieke Moelijkheden'.
- 35 'Ik leef in de Watergraafsmeer'. *Wat moet er behouden worden?* Uitgave in opdracht van de Wijkopbouworgaan Watergraafsmeer, Amsterdam, mei 1996, p. 12.
- 36 Bron: NOS-journaal, 24 november 1995.
- 37 *Monumenten*, 12, 1995, p. 32.
- 38 *Amsterdams Stadsblad-Oost*, jrg. 74, nr. 23, p. 1.
- 39 W. Ruigrok en E. Slot, op. cit., p. 63.
- 40 Artikel 4.6 van de Algemene Wet Bestuursrecht luidt: '-1. Indien na een geheel of gedeeltelijk afwijzende beschikking een nieuwe aanvraag wordt gedaan, is de aanvrager gehouden nieuw gebleken feiten of veranderde omstandigheden te vermelden. -2. Wanneer geen nieuw gebleken feiten of veranderde omstandigheden worden vermeld, kan het bestuursorgaan zonder toepassing te geven aan artikel 4:5 de aanvraag afwijzen onder verwijzing naar zijn eerdere afwijzende beschikking'; C.P.J. Goorden, *Algemene Wet Bestuursrecht*. Cremers Bestuursrechtspraak, Gouda Quint, Deventer, 14 september 1997, p. 63.
- 41 Nadat op 2 oktober 1979 een *Circulaire* was uitgegaan van de Staatssecretaris van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk, inzake Bescherming jongere monumenten, volgde op 28 januari 1992 een *Nota inzake selectie en registratie van jongere stedenbouw en bouwkunst*. Daarbij hoorde de *Handleiding Selectie en Registratie Jongere Stedenbouw en Bouwkunst (1850-1940)*, Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist, oktober 1991. Omdat er te veel jonge monumenten dreigden te worden geselecteerd, werden de criteria bij *Circulaire* van 1 juli 1994 nader geëxpliciteerd; de maatstaf 'algemeen belang' (gehanteerd in de Monumentenwet 1988) diende te worden opgevat in de zin van '(inter)nationaal belang'. Te selecteren objecten moesten voldoen aan één of meer van vier, omstandig toegelichte kwaliteiten. Zie: *Monumentenwet 1988*, bewerkt door J.P.A.M. Geurts en J.G. van Niftrik. Editie Schuurman & Jordens, zesde druk, W.E.J. Tjeenk Willink, Deventer 1997, pp. 288-313; Het MSP uiteengezet. Een uitgave van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Speciale aflevering van de *Nieuwsbrief*, Zeist, december 1995.
- 42 Stadsdeel Watergraafsmeer, *Besluit dagelijks bestuur*. Betreft: bezwaren tegen de besluiten van het dagelijks bestuur van 14 mei 1996, inhoudende het verlenen van een woningonttrekkingsvergunning en een sloopvergunning voor het pand Omval 45, 20 augustus 1996 (met bijlagen, onder andere verslagen van de hoorzittingen op 8 en 15 augustus 1996).
- 43 Uiteraard had het kroonlid netjes de jarenlange betrokkenheid bij de affaire-Omval (en twee andere zaken) bij de Raad voor Cultuur gemeld en de verzekering uitgesproken zich volkomen buiten eventuele beraadslagingen en besluitvorming daarover binnen de Raad te zullen houden. Toen verzoekster de getuige-deskundige echter luid en duidelijk introduceerde als 'kroonlid monumentenzorg van de Raad voor Cultuur' kon de tegenpartij dat niet waarderen. Hoewel de betrokkene zich haastte te verklaren op persoonlijke titel te spreken, mede op grond van jarenlange ervaring met het selecteren van jongere bouwkunst, als lid van de MSP-begeleidingscommissie Zuid-Holland, was enig kwaad geschied en spraken de blikken vanaf de andere kant van de zaal boekdelen. Ten overvloede bleek weer eens dat simpele en onmiskenbare feiten in de hitte van de strijd voor de rechtbank een heel andere lading kunnen krijgen dan in het normale verkeer.
- 44 Geduid werd kennelijk op de uitspraak van de Arrondissementsrechtbank in 's-Hertogenbosch in de zaak tussen onder andere de stichting 'Behoud het Van Abbemuseum' en het Cuypersgenootschap (eisers) en de Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (verweerder), met als derde belanghebbende de raad van de gemeente Eindhoven. In dat geval had de Staatssecretaris voorbijgaand aan het advies van de bezwaarschriftencommissie Cultuur en aan het (herziene, positieve) advies van de Raad voor het Cultuurbeheer, besloten het (door een ingrijpende verbouwing bedreigde) Van Abbemuseum niet te beschermen. De rechter vond dat óók als alleen aan het criterium 'd. het object behoort tot een groep monumenten waarover reeds voldoende inzicht bestaat (en het object kan van rijksbelang worden geacht)' was voldaan, tot aanwijzing kon worden besloten. Uit beschikkingen kwam naar voren dat verweerder tot 1996 had getoetst aan de eisen van vóór 1992. Over het gewicht van het (negatieve) advies van de gemeente Eindhoven oordeelde de rechter: 'Uit de toelichting op de Monumentenwet kan, zoals verweerder heeft beklomtoond, worden afgeleid dat het de bedoeling van de wetgever is geweest dat grote betekenis wordt toegekend aan het advies van de gemeenteraad dat verweerder op grond van het tweede lid van artikel 3 van de Monumentenwet dient in te winnen. Verweerder zal echter bij de uitoefening van zijn bevoegdheid een eigen afweging dienen te maken waarvan het advies van de gemeenteraad onderdeel dient uit te maken. Los van het advies van de gemeenteraad zal verweerder dienen na te gaan of op grond van het door hem geformuleerde en uitgevoerde beleid een aanwijzing als rijksmonument dient te geschieden. Uit het voorgaande vloeit voort dat het bestreden besluit niet in stand kan blijven op grond van de enkele overweging dat het overeenkomstig het advies van de gemeenteraad is genomen'. Het beroep werd gegrond verklaard (*Uitspraak* Arrondissementsrechtbank te 's-Hertogenbosch, AWB 95/6734 WET, afschrift verzonden 27 juni 1996).
- 45 Rijksdienst voor de Monumentenzorg, *Pleitmotie*, Zaak 96/1427, 18 september 1996 om 10.00 uur te Roermond.
- 46 Stibbe Simont Monahan Duhot, *Verzoek als bedoeld in Artikel 8.87 Awb*, aan De President van de Arrondissementsrechtbank te Roermond (Sector Bestuursrecht), 11 oktober 1996, p. 7. Voorts figureerden: *Pleitmoties van de stichting Ad rem monumentorum*, 28 oktober 1996; *Pleitaantekeningen* van Mr N.S.J. Koeman, advocaat te Amsterdam, namens: Delva 12 B.V. te Amsterdam, verzoekster, 28 oktober 1996; *Pleitmotie*, Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zaak 96/1660 en 96/1626, 28 oktober 1996 om 11.00 uur te Roermond; brief van de RDMZ, namens de Staatssecretaris, aan N.S.J. Koeman, de dato 15 oktober 1996, waarin onder meer werd gesteld: 'Dit betekent dat de naam van de architect nooit doorslaggevend kan zijn om een object aan te wijzen als beschermd monument. In die zin bestaat er een vergelijkbare situatie met de betekenis van de situering, ligging en omgeving van een object. Die mag volgens de jurisprudentie nooit als doorslaggevend argument gelden. Dit neemt evenwel niet weg dat de architect van het betreffende werk en diens gehele oeuvre een meerwaarde kan vertegenwoordigen. (...)Deze kennis over en waardering van de architect was reeds bekend tijdens de bezwaarschriftenprocedure en in hoger beroep bij de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State. Het heeft echter geen invloed op de waardering van villa Maschmeijer gehad en om die reden is er verder geen aandacht besteed aan de vraag wie de villa Maschmeijer ontworpen zou hebben'.
- 47 De Rijksdienst voor de Monumentenzorg publiceerde naar aanleiding van de uitspraak van de rechtbank in Roermond van 4 november 1996 een eigen evaluatie van het gebeuren. Gesteld werd: 'Volgens de president hoeft een tweede aanvraag derhalve niet in procedure te

worden gebracht als er geen nieuwe feiten of veranderde omstandigheden zijn die zouden kunnen leiden tot een ander besluit. Een afhandeling van het verzoek als bedoeld in artikel 4:6 van de Algemene wet bestuursrecht is dus mogelijk. Hierdoor wordt een grens gesteld aan het gebruik van de aanwijzingsprocedure in de Monumentenwet 1988. Zoals ook mr. N.S.J. Koeman tijdens de hoorzitting van de rechtbank aanvoerde, zou een andere opvatting er toe kunnen leiden dat de voorbescherming langdurig kan voortduren en dat kan nooit de bedoeling van de wetgever zijn geweest'. (Niet elk verzoek om aanwijzing hoeft in procedure te worden gebracht, in: *Nieuwsbrief*. Een uitgave van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist, februari 1997, p. 4).

- 48 Vrienden en vriendinnen van Villa Omval, Villa Omval: laatste ronde?, *Nieuwsbrief*, nr. 3, november 1996, p. 1.

- 49 Vrienden en vriendinnen van Villa Omval, *Nieuwsbrief*, nr. 3, november 1996; de Nationale Ombudsman liet weten dat bestuursorganen als de deelgemeente Watergraafsmeer geen bestuursorganen waren in de zin van de Wet Nationale Ombudsman.

- 50 Laatste poging 'Omval' te behouden, in: *NRC Handelsblad*, 29-01-1997.

- 51 Zie noot 44.

- 52 Circulaire inzake selectie en registratie van jongere stedenbouw en bouwkunst en de gevolgen voor het beschermingsbeleid, in: *Staatscourant* 233, 2 december 1996.

- 53 Zie noot 37.

54. Telefonische navraag bij Stadsdeel Watergraafsmeer, eind april 1998, leverde de mededeling op dat 'de krakers veel vernield hadden' en dat de 'eerste steen', meende men, aan één van de dames (geboren) Maschmeijer was gegeven.